

Гавриленко І.М.

В'язівцька
мезолітична стоянка

Управління культури Полтавської облдержадміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Полтавський краєзнавчий музей
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

І.М. Тавриленко

**В'ЯЗИВОЦЬКА МЕЗОЛІТИЧНА СТОЯНКА:
ПЕРВІСНЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Полтава
«Археологія»
2002

УДК 930.26

ББК 63.4 (4 УКР. - 4 Пол.) 83.3

Г 13

Гавриленко І.М. В'ЯЗИВОЦЬКА МЕЗОЛІТИЧНА СТОЯНКА: ПЕРВІСНЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ. – Полтава: ВЦ “Археологія” ЦОДПА, 2002. – 56 с.: іл. – Серія “Пам’ятки археології Полтавщини”. – Вып. 2. – Укр. м.

Науково-популярний нарис про визначну пам’ятку археології Полтавщини – унікальне і добре збережене поселення у Нижньому Посуллі – В’язивоцьку стоянку, яка знаходиться поблизу села В’язівка Лубенського району, на березі р. Сліпороду. Матеріали пам’ятки найповніше на рівнинній Україні представляють спосіб життя та побут первісного населення середнього періоду кам’яної доби – мезоліту. У брошурі наведені результати археологічних досліджень, здійснених автором.

Для археологів, краєзнавців, викладачів шкіл, вищих закладів освіти, студентів, школярів, широкого загалу шанувальників історії нашого краю.

Вченою радою Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка рекомендовано як навчальний матеріал з курсу історії України для студентів усіх спеціальностей

Відповідальний за випуск зав. кафедри історії і права В.І.Горбань,
доцент, канд. іст. наук

Рецензент докт. іст. наук, професор Л.Л.Залізняк

ISBN 966-616-020-X

© Гавриленко І.М., 2002.

© Оригінал-макет: ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка, 2002.

Невблаганне сито історії

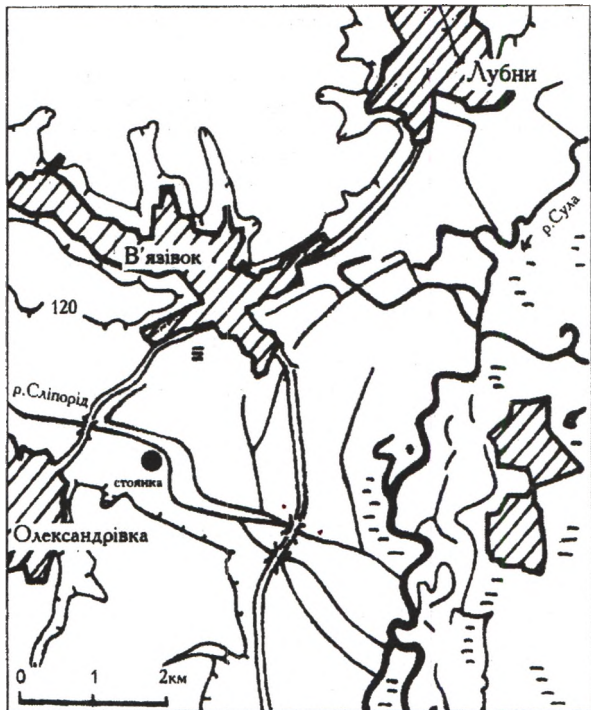
Історичний розвиток людства тривав сотні тисячоліть. Важко й полічити, скільки поколінь за цей час з'явилося на світ, пройшло свій життєвий шлях та поринуло у небуття. Що ж ми знаємо про них - наших пращурів? Не так уже й багато. І чим сивішої давнини сягаємо, тим значнішою стає царина невідомого, тим фрагментарніші свідчення доходять до сьогодення. Наприклад, якщо загальна історична канва козацьких, киево-руських часів реконструюється непогано, хоча і тут для фахівців проблем вистачає, то, скажімо, період раннього залізного віку відтворюється вже менш детально. Твори античних авторів не розкривають усіх сторінок життя та побуту скіфської людності, часто містять незрозумілі, а то й суперечливі дані. Тож у науковій літературі ведуться дебати, де знаходилося згадане місто, які території заселяло описане давнім істориком чи географом плем'я. Та добре, хоч такі скупі повідомлення дійшли до нас, інакше й того не знали б. А хто жив до скіфів? Збереглася лише назва одного з цих народів - кіммерійці. Інші поринули у темряву забуття.

Чим глибше в минуле занурюється дослідницька думка, тим вужчим стає коло джерел. Поступово на історичному полотні вицвітають фарби, зникають дрібні деталі. Вже не різнокольоровим та різноплановим стає воно, а скупим контурним, інколи просто пунктирним малюнком, який може, до речі, перетворитися на шарж і покепкувати над недостатньо розсудливим дослідником. Адже в умовах обмеженої забезпеченості фактами значно вагоміший тягар відповідальності за неперевірені поспішні висновки, за легковажність з оперуванням історичними відомостями лягає на плечі вченого.

Добре, якщо є можливість перевірити одні дані іншими, знайти за свідченнями давніх авторів руїни загиблого тисячоліття тому міста (так Генріх Шліман відкрив легендарну Трою, в існування якої мало хто вірив) або, навпаки, доповнити відкриття залишків старовинної битви літописною згадкою про неї. Але ж був в історії й дописемний період, між іншим дуже довгий. Підраховано, що до появи писемності людство пройшло 99,998% свого шляху. Невже ці пласти минувшини залишаться мовчазними? На щастя, ні! Коли немає писемних джерел, починають "говорити" речі. Звичайні предмети побуту, руїни жител, інструменти, харчові рештки - ці та інші, здавалося б, німі свідки історичних подій, у руках археологів здатні повідати багато цікавого. Завдяки їм фахівцям удалося певною мірою відтворити найдавніші сторінки історії, довідатися про час та місце появи людини, про шляхи заселення землі, про життя людей до появи металів, про механізм формування перших цивілізацій, розв'язати інші загадки минулого.

Зрозуміло, що згадані речові залишки знаходять не будь-де, а лише в місцях, так чи інакше пов'язаних із людською діяльністю. Їх, як і самі давні речі, назвали археологічними пам'ятками. Основні з них - поселення, тобто місця, де люди проживали протягом якогось часу. При цьому для кам'яного віку, зважаючи на часті переселення первісних общин та нетривалість життя на одному місці, частіше вживають термін "стоянка".

На жаль, збереглося таких археологічних пам'яток дуже мало. Геологічні процеси, зміни клімату, зростаючі з року в рік масштаби господарської діяльності знищили, стерли безслідно з поверхні землі численні матеріальні свідчення минулого. А вцілілі не завжди легко вдається знайти. Часто вони бувають перекритими пізнішими на-

Схема розташування мезолітичної стоянки В'язівок 4а

шаруваннями ґрунту, річковими наносами, затоплені морями.

Сліди життя людей час немовби безліч разів проціджував крізь численні сита, все дрібніші та дрібніші. Сліпий і бездумний, цей відбір діяв абсолютно випадковим чином. Зберігалося не завжди найкраще. Те, що не витримувало багатовікових, а то й тисячолітніх випробувань на міцність, зникало безповоротно. Тож складати історичну мозаїку доводиться за розрізненими крихтами. І виходить вона далеко не повною. Навіть цілі періоди історії залишаються недостатньо вивченими.

Мезоліт - один із них. Саме йому присвячена ця розповідь. Базується вона на результатах розкопок В'язівської стоянки, що входить до кола найвизначніших археологічних пам'яток нашої держави. Матеріали поселення найбільш повно висвітлюють життя та побут стародавнього населення України доби раннього мезоліту. В цьому полягає його надзвичайна історична цінність.

Цей час називають мезолітом

Мезоліт - середній, найменш вивчений, період кам'яного віку - тривав на Україні з IX по VI тис. до н. е. В історію людства він уписав досить драматичні сторінки. Навіть скупі на емоції вчені, характеризуючи його, використовують епітети "суворий", "тривожний". А сталося ось що. Приблизно 11 тисяч років тому остаточно зникли прояви льодовикової (плейстоценової) епохи й почалося формування звичного для нас природного оточення, голоценового за геологічною періодизацією.

У попередні часи населення північної півкулі Землі змушене було призвичаїтися до існування в умовах останнього зледеніння, яке згідно з межами поширення у нас

назвали валдайським, в Центральній Європі - віслинським. Максимальне похолодання клімату відбулося близько двадцяти тисяч років тому. Панцир із криги, насунувшись зі Скандинавії, вкрив значні площі території Євразії. Утворилася гігантська крижана пустеля. Південніше від неї виникли своєрідні відкриті ландшафти, що включали тундрові й степові елементи рослинності, їх заселяли мамонти, волохаті носороги, вівцебики та інші холодолюбиві тварини.

Вироблені нашими пращурами прийоми полювання на цих велетнів вимагали об'єднання зусиль усього мисливського колективу, були фізично виснажливими, проте цілком виправдовували себе. Людина отримувала достатню кількість м'яса, жиру, інших харчових продуктів, бо мамонт, наприклад, важив 3000 кілограмів, носоріг - 1200. Тварини не тільки годували, але й одягали, їхні міцні шкіри використовувалися для пошиття одягу, взуття, виготовлення покрівлі жител, тари та посуду.

Із деревом тоді було сучужно, тож використовувалися й кістки. З них виготовлялися знаряддя праці, прикраси і навіть зброя. Викликає подив вміння палеолітичних майстрів розщеплювати і випрямляти триметрові бивні мамонтів для виготовлення суцільнокістяних довгих і гострих списів довжиною до 2 метрів, а то й більше. На поверхні кісток малювалися або гравіювалися різноманітні зображення. Широке розповсюдження отримала кістяна скульптура. В одному з жител стоянки Мізин, що на Чернігівщині, виявлено комплекс із кількох музичних інструментів ударної дії, зроблених із різних частин скелета мамонта. Нарешті, з черепів, бивнів, лопаток, тазів та інших великих кісток зводилися каркаси жител. Кістки були і паливом для вогнищ. Отже, життя людини майже цілком залежало від існування великих тварин.

Із початком танення льодовика сталися різкі зміни у характері природного оточення. Піднявся рівень океанів та морів, густішою й повноводнішою стала річкова мережа. Від криги звільнилися північні території. Клімат пом'якшав, перетворився з субарктичного на теплий континентальний. Зволоження та відчутне потепління привели до заростання тундростепів лісами. Вимерли або відкочували на північ тварини мамонтового фауністичного комплексу, натомість з'явилися мешканці лісів: тури, лосі, благородні олені, вепри, бобри.

Здавалося б, усі ці перетворення мали полегшити життя давнього населення України, проте, як і завжди, руйнування усталеного побуту проходило болісно. Ситуацію ускладнював пульсуючий характер танення льодовика. Протягом трьох тисячоліть фінального плейстоцену спостерігалось три холодні періоди та два потепління. Планетарний масштаб природно-кліматичних змін змусив людей кардинально перебудувати свій спосіб буття, систему господарювання й життєзабезпечення.

Від попередньої пізньопалеолітичної доби мезоліт відрізняється цілою низкою новацій у галузі матеріальної та духовної культури. Для археологів головна ознака мезолітичних комплексів - численність невеликих виробів із кременю різноманітної, часто геометричної форми у вигляді трапецій, ромбів, трикутників, сегментів, прямокутників тощо. Фахівці швидко зрозуміли несамостійний характер використання таких предметів, але довго сперечалися, чи то вони були складовими частинами гарпунів, серпів, ножів або пилок, чи слугували своєрідними гачками-блешнями для рибальства. Однак згодом удалося аргументовано довести, що вони призначалися для оснащення мисливської зброї: вістер дротиків, списів, а головним чином - стріл. Окремі мікроліти зустрічалися і рані-

ше, та масове їх розповсюдження в мезоліті стало показником своєрідної технологічної революції. Необхідність оснащення вістер стріл була рушійною силою загального прогресу техніки обробки кременю.

Зокрема, вдосконалилися прийоми відділення ножеподібних платівок - вони слугували заготовками для виготовлення необхідних людині знарядь, проте могли використовуватися й без додаткової обробки, оскільки мали рівні гострі краї. Мезолітичні майстри навчилися сколювати платівки довші, більш рівної й правильної форми. Археологам не відразу вдалося відтворити експериментально способи отримання так званих мікролітичних платівок шириною менше ніж 7 міліметрів. Нуклеуси - ядрища, з яких знімалися подібні заготовки, - набували вигляду гарно огранованого олівця. В ряді регіонів з'явилася техніка шліфування, свердління та пиляння каменю. Поширилися нові типи знарядь. Так, у лісах важко було обійтися без рубальних інструментів: сокир, тесел, клинів.

Різноманітнішим, порівняно з пізнім палеолітом, став набір кістяних виробів. Деякі з їхніх форм винайдені саме тоді. На мезолітичних стоянках знаходять кістяні та рогові гарпуни, вістря стріл і списів, ножі, кинджали, сокири, тесла, руків'я й муфти для кріплення знарядь тощо.

За допомогою наведених вище ознак фахівці навчилися вирізняти комплекси мезолітичних стоянок. Та це, так би мовити, зовнішні прояви. Важче було зрозуміти сутність мезоліту як історичного періоду.

То що ж приховувалося за змінами у світі речей? У нових умовах на багатьох територіях стало неможливим колективне загінне полювання на стадних тварин. У лісах на зміну йому прийшов індивідуальний промисел нестатних копитних, які трималися поодиноці, в ліпшому випадку невеликими групами. Таке полювання велося за допомогою

Розкопки пам'ятки. 1994 р.

лука і стріл. Застосування цієї надзвичайно ефективної на той час мисливської зброї, власне, й зробило можливим указаний перехід. Зовсім не є перебільшенням порівняння впровадження лука з винайденням за середньовічної доби вогнепальної зброї. За своїм значенням для історичного прогресу це явища одного масштабу.

У мезоліті була вдосконалена списометалка – простий і водночас ефективний пристрій у вигляді палиці з гачком-упором на кінці, що відчутно збільшував дальність та силу польоту короткого списа-дротика. Суттєвішим, ніж раніше, доповненням до полювання стали збиральництво та рибальство. Рибальське оснащення поповнилося сітками, вершами. Зміна способів полювання, розвиток рибальства, ускладнення збиральництва, пристосування цих промыслів до конкретних екологічних умов певної місце-

вості привели до більшої, ніж було до цього, господарської спеціалізації давніх колективів. Економіка одних, наприклад, базувалася на полюванні в рівнинних лісах, других - у лісах гір, треті існували за рахунок річкового рибальства.

Зазнала змін суспільна організація мезолітичної людності. Ускладнилася етнічна картина, що простежується за появою нових археологічних культур. Під останнім терміном фахівці розуміють групи археологічних пам'яток, розповсюджених на певній території, близькі за характером знахідок. Цілком зрозумілим є прагнення побачити за цими археологічними утвореннями спільноти на зразок племен американських індіанців із радою старійшин, вождем, спільними святилищами та іншими звичними атрибутами, однак такий підхід був би надто спрощеним. Методика реконструкції форм суспільної організації первісності є досить складною, вона вимагає зваженості й використання всього обсягу накопичених наукою даних. Більшість учених вважає, що етнокультурні об'єднання доби мезоліту не мали єдиних керівних органів (у них просто не було потреби), а склалися з певної кількості общин, споріднених за походженням, мовою, способами ведення господарства та специфікою розвитку матеріальної культури. Члени таких племен могли усвідомлювати свою етнічну належність, однак це не заважало їм уступати в контакти з представниками сусідніх угруповань. Лише наявність гір, річок чи інших природних кордонів між племенами перешкоджала міжкультурному обміну.

У мезоліті активізувалися міграційні процеси, людство освоювало території, що звільнялися від криги, але змушене було залишати землі, на які наступали моря. Озброєні луком та стрілами первісні мисливці швидко могли вибивати дичину в найближчих околицях, адже її кількість поступалася чисельності плейстоценових стад. От-

же, жити осіло на одному місці мезолітичні общини не могли: харчів не вистачило б. Протягом року їм доводилося кілька разів змінювати місця стоянок залежно від доступності тої чи іншої здобичі. Так, улітку рибальство було досить ефективним, тож і селилися люди на березі річок. Узимку потрібно було перебиратися ближче до лісу, щоб годуватися полюванням. У голодні часи община розділялася на невеликі сімейні групи, які розбрідалися в пошуках їжі. А коли останньої вистачало, люди збиралися знов, улаштовували свята, весілля, культові церемонії, обмін із сусідніми общинами. З названих причин зросла рухомість населення. Відповідно до цих потреб були винайдені нові засоби пересування - човни-однодеревки, лижі, ручні нарти. Житла стали будуватися полегшеними, придатними до вимушених частих переміщень. Робилися перші спроби приручення тварин та вирощування рослин. Із цих часів собака стала вірним помічником людини на полюванні.

Мезолітичний тип господарювання виявився настільки ефективним, що дозволив первісній людині вдало адаптуватися до нового природного оточення та на кілька тисячоліть забезпечив мисливські колективи постійним джерелом харчування. Це стало причиною зростання чисельності населення. Подібний спосіб життя лісових мисливців різною мірою зберігся й був зафіксований етнографами у хантів та мансі Західного Сибіру, селкупів і кетів Єнісею, евенків Східного Сибіру, юкагірів верхів'їв Коліми, удегейців та ороців Далекого Сходу, саамів Кольського півострова, північних алгонкінів і атапасків Північної Америки.

Отже, саме в мезоліті людство пристосувалося до сучасного клімату та природного оточення, заклало підвалини майбутнього розквіту і переходу до цивілізованого життя.

Проблеми мезолітознавства

Вивчення мезоліту - свого роду Попелюшки в системі трьох віків, на які фахівці розділяють кам'яний вік, розпочалося пізніше порівняно з іншими періодами. Археологи довго не могли з'ясувати, як розвивалося людство у проміжок часу між існуванням палеолітичних льодовикових мисливців на мамонта з їхньою яскравою матеріальною і духовною культурою та завершальним акордом доби каменю - неолітом, коли розповсюдилися керамічний посуд, шліфування каменю, а головне - на багатьох територіях поширилися навички землеробства та скотарства (цей перехід від привласнюючої економіки, що базувалася на полюванні, рибальстві й збиральництві, до штучного відтворення дарів природи назвали красномовно - неолітичною революцією). Стоянки мезолітичного часу не відразу навчилися відрізнити від наступних, бо знаряддя доби мезоліту та неоліту дуже схожі, тому створювалося враження значного хронологічного розриву. Вчені підбрали для нього навіть спеціальну назву "хіатус", однак, незважаючи на напущений "туман" із латини, суть явища залишалася незрозумілою. Вважалося навіть, що людина полишила на кілька тисячоліть територію Європи і заселила її вдруге вже перед початком ери металів.

Уперше термін "мезоліт" для позначення проміжних між палеолітом та неолітом комплексів використав Ален Браун 1893 р. На Україну це слово прийшло наприкінці 1920-х років із працями видатного археолога М.Я. Рудинського, який, до речі, розвідками в басейні р. Ворскли й започаткував дійсно наукові дослідження мезоліту Українського Лівобережжя. Однак остаточно у вітчизняній науковій літературі термін закріпився набагато пізніше - після посмертної статті М.В. Воеводського, що

вийшла друком 1950 р. Проте і досі в окремих фахівців інколи виникає бажання "скасувати" мезолітичну добу, а комплекси цього часу об'єднати з фінальнопалеолітичними чи ранньонеолітичними.

Дослідження мезоліту продемонстрували, що стародавнє населення Європи не полишало її просторів, не сталося здичавіння, регресу та занепаду культури (були і такі гіпотези). Людство цілком адекватно відреагувало на природні зміни. Прогресивний його розвиток продовжувався, набувши інших форм. На жаль, рухливий спосіб життя мезолітичних мисливців та топографічні умови розташування стоянок - на піщаних пагорбах поблизу річок - не сприяли збереженню багатьох слідів людської діяльності. Через те спочатку склалося враження збідненості побуту і духовного життя, оскільки вціліло вкрай мало матеріальних свідчень особливостей тогочасної культури. Проте нові відкриття поступово спростовували такі уявлення. Тому фахівці з великим інтересом зустрічали кожен звіт про виявлення нових мезолітичних комплексів. Та серед них лише одиниці були придатними для повноцінних історичних реконструкцій.

Усе ж археологам удалося певною мірою відтворити загальну картину розвитку населення Європи в середньому періоді кам'яного віку. Вагомий внесок в цю справу зробили українські вчені. Достатньо сказати, що вперше в Східній Європі мезолітичні комплекси з правильним визначенням їх хронології були виділені саме в Україні. А за більше, ніж віковий, період досліджень вона стала одним із найповніше вивчених за територіальним обсягом і розміттям відкритих культур регіонів.

Мезолітичні пам'ятки України мають непересічне значення. Чимало з них, як, наприклад, багатошарові кримські печерні стоянки, поселення із залишками жител у По-

дніпров'ї, ґрунтові могильники Надпоріжжя та окремі поховання просто унікальні. Мало де ще в Європі відкриті подібні скупчення поховальних пам'яток мезолітичної доби. В узагальнюючих працях із мезоліту українські матеріали назавжди посіли чільне місце.

Проте разом зі значними досягненнями існували й певні проблеми. Ряд сторінок історії мезолітичного населення України довгий час залишився не розкритим. Складнощі пошуку стоянок, не завжди достатня виразність колекцій для безсумнівних висновків про їхній вік призводили до невивченості цілих регіонів. Такою terra incognita для мезолітознавства були довгий час басейни Сули, Псла та Ворскли. Після того, як 1916 р. М.Я. Рудинський відкрив стоянку поблизу місця впадіння р. Охтирки у Ворсклу, а в 1921 р. знайшов поселення з різночасовими матеріалами в ур. Біла Гора під Полтавою, до початку 1980-х років дані про мезолітичну культуру Полтавщини і Сумщини поповнилися лише кількома нечисленними збірками крем'яних виробів. Цієї інформації не вистачало, щоб скласти повноцінні уявлення про розвиток населення вказаних територій у кам'яному віці. Саме тому в'язівочка стоянка відразу привернула увагу вчених.

Пагорб на березі річки

Стоянка була відкрита в результаті робіт керованого О.Б. Супруненко розвідзагону комплексної Посульської археологічної експедиції Інституту археології АН СРСР, Інституту археології АН УРСР та Полтавського краєзнавчого музею. Спочатку, в 1983 р., удалося виявити місцезнаходження матеріалів доби мезоліту, що розміщувалося за 2 км на південь від кутка Підгора села В'язівка Лубенського району Полтавської області на розораному підви-

На цьому невисокому пагорбі жили мисливці доби мезоліту

щенні серед заплави лівого берега р. Сліпороду в урочищі Слобідка. Знахідки траплялися на поверхні вузькою смугою, витягнутою вздовж нового річища.

Шурфування засвідчило, що кремій перебував у перевідкладеному стані. Постало питання, звідки могли потрапити сюди мезолітичні матеріали? Довелося перевіряти околиці. Прокопувалися все нові й нові квадратні метри землі, увагою не було обійдено жодного виразного пагорбу, бо ж саме на них селилися люди в заплавах річок. Так було знайдено кілька поселень пізнішого часу, а от на сліди мезолітичного натрапити не вдалося.

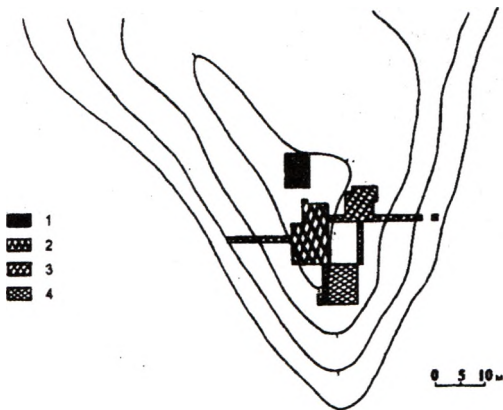
Пошуки первісного залягання культурних решток увінчалися успіхом лише у наступному, 1984 р., та й то наприкінці польового сезону. Надто вже непримітним здавалося підвищення на протилежному березі Сліпороду. Однак кількома невеликими шурфами вдалося не лише встановити наявність мезолітичного шару, а й відразу натрапити на рештки житла. Це вже була неабияка подія!

Улітку 1985 р. кандидат історичних наук В.І. Непріна

за участю О.Б. Супруненка здійснила стаціонарні дослідження стоянки, її розкоп площею 35 м² повністю охопив залишки житлової споруди.

1988 р. В.І. Непріна разом із В.Ю. Коєном та І.М. Гавриленком продовжила роботи. В кількох метрах на південь від розкопу 1985 р. було закладено розвідкову траншею. І знову вдало! Цього разу пощастило виявити залишки ще двох жител. Для їх розкриття площу розкопу було розширено й доведено до 77 м².

Протягом 1994-1995 рр. пам'ятку досліджував І.М. Гавриленко. Коли експедиція ще тільки задумувалася, дехто з фахівців висловлював сумніви щодо її доцільності. Здавалося, що на цьому невеличкому пагорбі годі вже чекати нових відкриттів. Трьох жител для такої маленької площі було більше ніж достатньо. Та В'язівок і цього разу виправдав покладені на нього сподівання. Розкопами та розвідковими траншеями було охоплено площу в 1994 р. – 75 м², у 1995 - 61 м². Виявлено залишки ще кількох житлових та господарських об'єктів. Крім того, В'язівочьким загоном експедиції Центру охорони і досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської обласної державної адміністрації зроблено майже повний стратиграфічний розріз мису, з'ясовано можливість та перспективність вивчення шлейфу стоянки. До досліджень були залучені відомі вчені - визнаний спеціаліст із фінального палеоліту - мезоліту України доктор історичних наук Л.Л. Залізник і фахівець у галузі вивчення давніх ґрунтів доктор географічних наук Ж.М. Матвіїшина. Зацікавила пам'ятка й іноземних колег. Учасником розкопок став американський археолог Б.Фіцґ'ю. Важливі визначення виконали кандидат біологічних наук Л.Г. Безусько, співробітники Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України М.М. Ковалюх і В.В. Скрипкін.

Схема розташування розкопів:
 1 – 1985 р.; 2 – 1988 р.; 3 – 1994 р.; 4 – 1995 р.

Розташована стоянка на правому березі р. Сліпорід, за 4 км вище сучасного гирла. Займає край мису, утвореного річечкою на підвищеній ділянці заплави Сули, правою притокою якої є Сліпорід. Мис, відомий у місцевого населення під назвою Данилів острів, має висоту 1,4 м над рівнем заплави. Із заходу і південного заходу він обмежений пониженнями, місцями заболоченими, - западинами від колишнього річища Сліпориду.

Зі сходу мис по краю перерізаний новим (штучним) річищем. При прокопуванні каналу в кінці 1920-1930-х рр. та при його розчищенні у 1950-х роках, за згадками старожилів, у землі знаходили багато кісток тварин. Таким чином, певна частина площі пам'ятки могла бути зруйнованою на всю глибину залягання культурних шарів

*Бенджамін Фіц'ю
та Леонід Залізняка
оглядають нові знахідки*

із переміщенням вийнятого ґрунту на протилежний берег. Не виключено, що виявлений там кремій опинився на лівому березі меліоративної канами саме таким чином.

Зараз територія стоянки засаджена багаторічними травами, проте раніше верхній горизонт ґрунтового шару неодноразово пошкоджувався оранкою. Та, на щастя, нижній, найцінніший у науковому плані культурний шар руйнувань практично не зазнав.

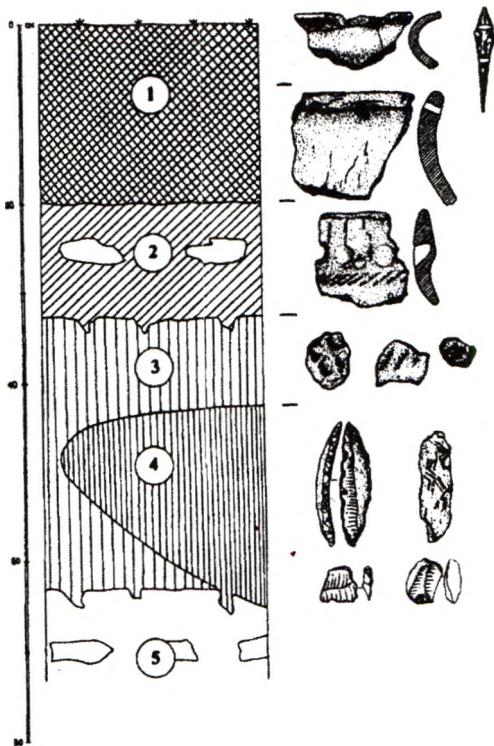
У цілому для пам'ятки простежена така послідовність нашарувань. Верхня двадцятисантиметрова товща темно-сірого ґрунту містить матеріали киево-руської доби. Знайдено уламки керамічного посуду, на одному з донець посудин майстер-гончар поставив своє клеймо, а також металеві вироби: леза ножів, вістря стріл. Ці речі датуються XI-XIII ст. Трохи нижче траплялися рештки життєдіяльності раннього залізного віку. Вони свідчать, що в VII-V ст. до н. е. на підвищенні розташовувалося невелике селище скіфського часу.

Наступний тонкий прошарок білуватого суглинку зберіг кераміку та окремі крем'яні вироби доби енеоліту (мідно-кам'яного віку) - ранньої бронзи. В цей час, на рубежі

VI-III тис. до н. е., місцина привабила носіїв культури ранніх землеробів та скотарів.

Найцікавішим виявився шар похованого ґрунту - темно-бурого суглинку стовпчастої структури, який утворився під листяним лісом в умовах теплого і вологого ранньоголоценового клімату. В його покрівлі виявлені знахідки доби неоліту. Вони представлені уламками керамічних горщиків двох культур. Перша через звичай оздоблювати посуд композиціями з відбитків загостреної палички та штампю, що полишав візерунок у вигляді пунктиру, отримала назву культури ямково-гребінцевої кераміки. Датується вона IV тис. до н. е. Споріднені з нею спільноти займали величезну територію від Балтії на заході до Уралу на сході й від України на півдні до Карелії на півночі. Їх носії були сучасниками широковідомих землеробських племен Трипілья, але оскільки заселяли лісову зону, довгий час продовжували існувати за рахунок полювання та високопродуктивного рибальства. Вважається, що вони були предками сучасних фінно-угорських народів.

Друга неолітична культура, матеріали якої представлені на пам'ятці, в цілому є більш давньою, вона відома з V тис. до н. е. і називається за територією розповсюдження дніпро-донецькою. Фахівцями остання розглядається в якості підґрунтя для формування балто-слов'янських народів. Останнім часом переважаючою стала точка зору, що ця археологічна спільність також не була єдиним утворенням. В її складі виділяється кілька локальних культур. Південно-східна частина дніпро-донецького населення була знайома з навичками відтворюючого господарства, північно-західна, як і носії описаної вище культури, такої потреби не мали. Лісові тваринний і рослинний світ давали достатньо засобів для існування людей за традиційних видів господарювання.

*Послідовність нашарувань
на В'язівській мезолітичній стоянці:*

- 1 – темно-сірий ґрунт, 2 – світло-сірий суглинистий прошарок,
3 – темно-бурий стовпчастий суглинок (ранньоголоценовий ґрунт),
4 – темне заповнення жителя, 5 – лесовидний причорноморський суглинок*

Ця темна пляма утворилася на місці давнього житла

Для дніпро-донецької культури характерним був орнамент на горщиках із наколів гребінцем. Такий посуд із домішками трави у глині є найдавнішим у Середньому Подніпров'ї.

Нижче від неолітичних матеріалів, із середини товщі стовпчастого суглинку, вглиб були вкопані житлово-господарські об'єкти мезолітичного часу, які виділялися більш темним кольором гумусованого заповнення. Підстилався цей шар світлим лесовидним причорноморським суглинком. Останній сформувався ще під час валдайського зледеніння з дрібного пилу, який вітри від непокритого рослинністю підніжжя льодовика розносили далеко на південь.

Мезолітичні вироби залягали не лише у похованому ґрунті. В результаті діяльності кротів та інших землерийв,

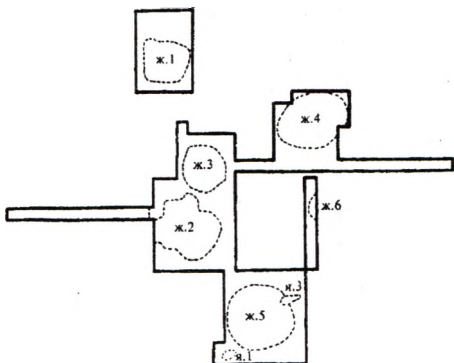
вони в меншій кількості проникали й у верхні шари, тому ранньою весною на поверхні пам'ятки можна знаходити окремі кам'яні речі. Збираючи їх і передаючи фахівцям, надзвичайно велику допомогу археологам надає лубенський краєзнавець О.В. Сидоренко.

Малочисленні знахідки доби неоліту, бронзи, раннього залізного віку та киево-руського часу зустрічалися розрізнено, не утворюючи виразних скупчень. Однак дуже сумувати з цього приводу не доводиться. Культура всіх цих часів порівняно добре вивчена в ході досліджень інших пам'яток. Інтенсивніша ж діяльність людей на місці мезолітичної стоянки під час пізніших заселень могла зруйнувати найдавніший культурний шар. А він виявився справжнім археологічним Клондайком.

Що розповіла В'язівцька стоянка?

У більшості випадків зі стоянок доби мезоліту через погану збереженість походять у край фрагментарні, дуже неповні залишки життєдіяльності наших пращурів. Не знають руйнівного впливу часу в піщаних відкладах лише кам'яні вироби. Вони дозволяють фахівцям висловити припущення про культурну та хронологічну належність комплексів, проливають деяке світло на господарську діяльність мешканців стоянок, їхні зв'язки з населенням інших територій, інколи дозволяють установити сезон існування поселення. Проте всі ці висновки часто носять лише попередній характер і потребують ретельної перевірки за іншими даними. Археологічні знахідки не відразу розкривають усі свої таємниці. Вченим, як слідчим, доводиться не брати на віру їхні мовчазні свідчення; як і людські, вони

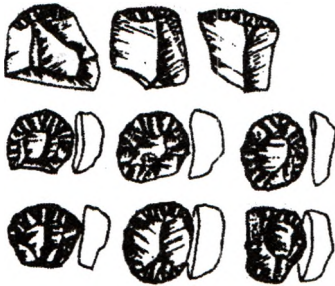

Розташування жител та господарських ям на стоянці

можуть бути неповними, а то й перекрученими. Доводиться вести "перехресний допит" здобутих розкопками матеріалів, залучати до їх аналізу представників інших наук - експертів із тої чи іншої проблеми. Зрозуміло, що результативність археологічних реконструкцій зростає залежно від того, чим більше "свідків" удається відшукати. Наприклад, якщо, крім виробів із каменю, в культурному шарі вціліють ще й залишки органічної речовини - кісток, ступок черепашок, деревного вугілля - вірогідність правильного визначення віку стоянки зростає в кілька разів.

Вигідним винятком із зазначеного "правила" є в'язівське поселення. Товща суглинків на тисячоліття законсервувала придатний для різнобічного вивчення, а отже, - і для повноцінних багатоаспектних реконструкцій, комплекс різноманітних решток життєдіяльності групи мезолітичних мисливців. Хоча за чотири сезони польових

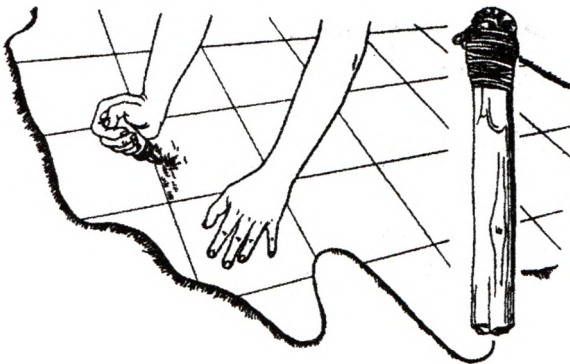

Крем'яні скребачки

робіт розкопано не дуже велику площу, фахівцями отримано надзвичайно цінну наукову інформацію. Досліджені залишки п'яти жител та двох господарських ям. У їх заповненні чудово збереглися як численні кам'яні речі, так і оброблені й необроблені кістки тварин. Уціліли навіть дрібні риб'ячі кісточки та луска.

На сьогодні такої кількості житлових і господарських споруд, що залягають у чітких стратиграфічних умовах і не зазнали ні від геологічних сил, ні з боку людини ніяких пошкоджень, не зустрінуто на жодній із пам'яток середнього періоду кам'яного віку рівнинної зони України. Поселення подібного рівня інформативності можна перерахувати за пальцями однієї руки. Проте на стоянці Ігрені 8, під Дніпропетровськом, із семи розкопаних напівземлянок лише одна збереглася повністю, решта розмита річкою. Нижні мезолітичні шари стоянки Кам'яна Могила, що під Мелітополем, залишилися не дослідженими через високий рівень ґрунтових вод. На стоянці Мирне на Одещині виявлено 58 заглиблених у землю вогнищ та пекарських ям, але від легких наземних жител нічого не збереглося.

У ході розкопок В'язівка 4а отримано значну кількість кам'яних виробів: різноманітних скребачок для обробки шкур тварин, різців по кістці, вістер стріл, ножів, сокир,

*Спосіб кріплення та використання скребачок
(за результатами експериментів)*

прокол, гострими жальцями котрих, як шилами, робились отвори в шкурах при пошитті одягу тощо. Матеріалом для їх виготовлення слугував кремій. Цим словом, що з грецької перекладається як "скеля", назвали дуже тверду, міцну гірську породу. Людину вона привабила здатністю при розщепленні утворювати скалки з гострими, наче лезо ножа, окрайками. А знаходили крем'яну сировину у вигляді невеликих гальок мешканці стоянки поблизу - в ярах, котрі в багатьох місцях перетнули високий корінний берег р. Сули.

Численні знахідки фауністичних решток дають змогу встановити не лише склад мисливської та рибальської здобичі, але й сезон функціонування стоянки, і реконструювати природно-кліматичні умови того часу.

Частина з видобутих з-під товщі ґрунту кісток тварин має сліди обробки, серед них є наконечники списів, а також

Різці з кременю

Що символізували схематичні зображення на поверхні кісток?

Кістяне вістря

*Загальний вигляд стоянки
Реконструкція І.М. Гавриленка. Малюнок Т.В. Варвянської*

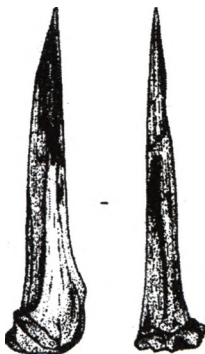

Такими лоцилами з кістки закінчували обробку шкур для пошиття одягу

проколки та лоцила, за допомогою яких оброблялося хутро і виготовлявся одяг. Унікальними є знахідки кістяних виробів із прокресленими геометричними зображеннями. Це кола, прямокутники, зигзаги, сітчасті композиції. Мистецтво мезолітичного часу набуває саме такого абстрактно-схематичного характеру, тому його важче зрозуміти, ніж реалістичні малюнки мисливців попередньої пізньопалеолітичної доби.

Напрочуд чудові умови залягання культурного шару пам'ятки дозволили відібрати зразки для визначень методами природничих наук. Лабораторією Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення отримано п'ять дат за вмістом ізотопу вуглецю з атомною вагою 14. Останній уходить у молекулярну структуру всіх живих організмів. Після їх смерті ізотоп починає розпадатися. Його кількість зменшується вдвічі приблизно через кожні 5800 років. Вимірюючи вміст ізотопу в зразку, вчені обчислюють, скільки часу минуло з початку розпаду. За розроблення цього методу 1948 р. американський фізик В. Ліббі був удостоєний Нобелівської премії.

А цією кістяною проколкою користувалися як шилом

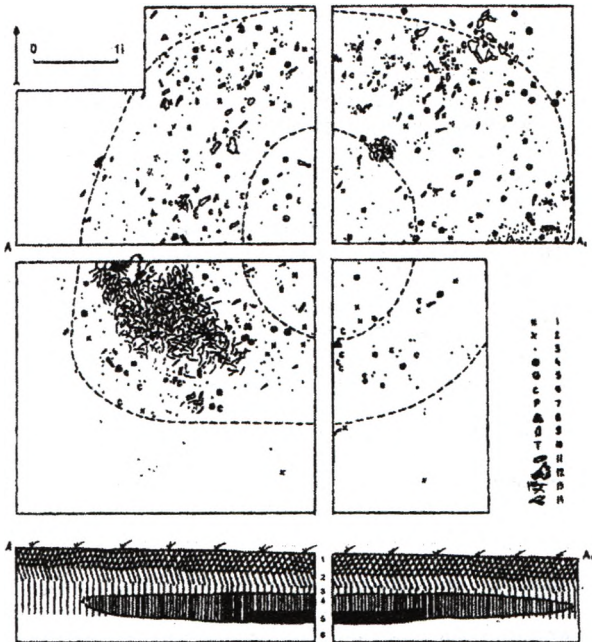

Для В'язівка 4а здійснено датування за деревним вугіллям та кістками із заповнення жител. Таким чином вдалося встановити вік існування стоянки в межах 10170-9240 рр. тому. Попереду робота із з'ясування часу та шляхів формування різних прошарків ґрунту, дослідження з відтворення ландшафтної ситуації в регіоні для різних історичних періодів, що буде корисним як для археологів, так і для геологів, палеографів.

Уже зараз удалося довідатися чимало цікавого про життя на цьому пагорбі мезолітичної людини. Вистачає фактів для висновків про домобудівні навички мешканців стоянки. Скоріше за все, вони споруджували округлі в плані конічні конструкції на зразок чумів. Із жердин будувався каркас, який перекривався шкурами тварин, дерниною чи берестом. Нижня частина таких примітивних будівель на 20-30 см заглиблювалася у землю. Вогнища, вірогідно, розкладалися в помешканнях у центрі. На цю думку наводить їх дуже темне, майже чорне від вуглистої сажі, заповнення. У подібних житлах - так званих земляних чумах - мешкали ще донедавна мисливці Півночі, наприклад, евенки.

Перекриття жител знаходилося під гострим кутом до підлоги, тому попід самими стінами чумів неможливо було стояти чи сидіти. Тож під них склалися запаси сировини для виготовлення кістяних знарядь, як, наприклад, ріг лося з житла 4 (його огляд не виявив ніяких слідів різання чи іншої обробки), а також скидалися харчові покидьки. На останнє вказує, зокрема, знахідка на самому краю одного з жител кісток стопи копитного, розташованих в анатомічному порядку. За матеріалами інших стоянок встановлено, що стопи копитних не використовувалися в їжу чи з якоюсь іншою метою, розбиття їхніх кісток для висмокування мозку здійснювалося лише в умовах відчутного голоду.

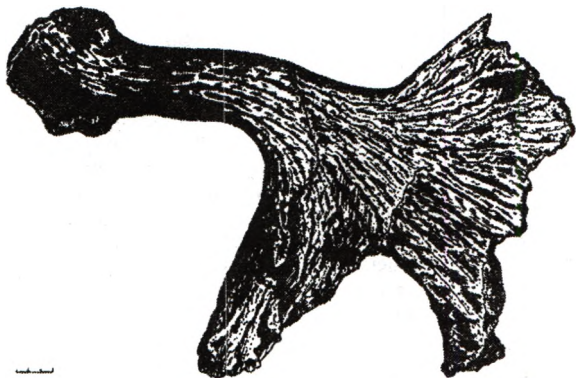

План та профіль житла 4. Умовні позначки:

1 - нуклеус, 2 - платівка, 3 - відцеп, 4 - платівка ретушована, 5 - відцеп ретушований, 6 - скребачка, 7 - різець, 8 - трипечія, 9 - платівка зі скошеним кінцем, 10 - сокира, 11 - камінь, 12 - рiг лося, 13 - кістки риб, 14 - кістки ссавців.

Стратиграфія нашіарувань. Умовні позначки:

1 - темно-сірий орний ґрунт, 2 - світло-сірий суглинистий прошарок, 3 - темно-бурий стовпчастий суглинок (ранньоголоценовий ґрунт), 4 - темне заповнення житла, 5 - вуглисте заповнення центру житла, 6 - лесовидний причорноморський суглинок

Ріг лося, впольованого понад 10 тисяч років тому

На північному краю житла 5 знайдено своєрідний "скарб" із 6 крем'яних виробів. Складені до шкіряної торбинки або якогось іншого вмістилища різець, 2 скребачки, уламок кременю та 2 відщепи зі слідами використання були забуті власником під стінкою помешкання.

Привертає увагу концентрація культурних решток (кісток тварин, крем'яних виробів, вугілля) лише в межах жител. Це свідчить про те, що в помешканнях здійснювалася активна виробнича діяльність. Останнє є одним із доказів функціонування стоянки в холодний період року. Адже лише холод міг змусити вести господарство під покривом чумів. Розколювати кремень, виконувати інші трудові операції було набагато краще не в напівтемряві під спалахи багаття, а на відкритому повітрі.

Маємо й інші аргументи. Так, більшість знарядь праці на стоянці складають скребачки. Відомо, що вичинялися

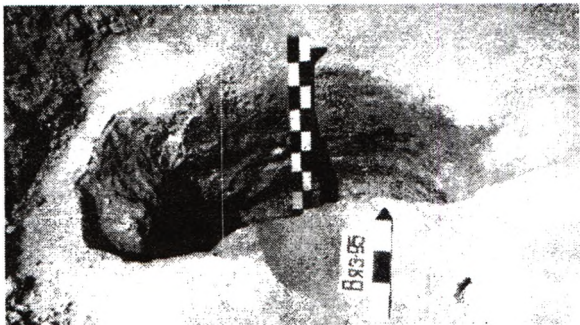
лише осінні та зимові шкури, оскільки літні були непридатні для пошиття одягу. Найвищої якості хутро тварин досягає після осіннього линання, тоді воно стає густішим, довшим і пишнішим.

Безсумнівним аргументом на користь функціонування стійбища в холодну пору року є заглибленість підлог жител у землю. Так було тепліше. Майже в усіх відомих первісних народів літні житла не заглиблювалися в землю.

Згаданий вище ріг лося був виламаний зі шматком черепа тварини і в такому вигляді доставлений на стоянку. Зі стану рогу видно, що тварина стала здобиччю мисливців незадовго до моменту відпадиння своєї "прикраси". Це у лосів відбувається в січні-лютому. Тобто, впольований звір на початку зими чи у кінці осені.

У житлах виявлено численні знахідки кісток бобра. Вважається, що на цю тварину доцільніше було полювати саме взимку, коли вона мала гарне, тепле хутро. Влітку та восени бобри від'їдалися, нагулювали запаси жиру, що дозволяло використовувати їх м'ясо в їжу. Мешканці Американської субарктики - алгонкіни, - в харчуванні яких м'ясо бобрів посідало важливе місце, полювали на них увесь рік, але особливо на початку зими. Неглибокий сніг дозволяв легко знаходити хатки бобрів, а достатньо вже міцний крижаний покрив річок обмежував рухливість тварин. Хатки руйнували, а їхніх мешканців убивали. Тварини, які встигали вибратися з хаток, шукали під кригою повітряні порожнини, та мисливці знаходили їх і тут.

У напрямку річки - на південний захід - були орієнтовані виходи з жител. Поблизу них розташовувались вузькі, але глибокі господарські ями. З боку помешкань ями обладнувалися своєрідними сходинками. Знайдені в заповненні ям кістки вказують, що в них зберігалася риба. Такий спосіб її консервації ще донедавна практикувався рибалками та мисливцями Півночі.

Яма для зберігання риби

У південно-західних секторах жител, близько до виходів зафіксовані великі скупчення кісток риби. Є етнографічні дані, що в чумах місце між входом та вогнищем належало господині і використовувалося для виконання хатніх робіт і приготування їжі.

Поряд із вогнищами знайдені шматки каменю, які розтріскалися від багаторазового перебування у полум'ї. Звідси висновок: мешканцям стоянки був добре відомий простий і водночас ефективний спосіб приготування їжі за допомогою "кип'ятильників". Звичайно не тих, що продаються в крамницях у відділах електротоварів. Згадані камені нагрівалися у вогнищах, потім вкидалися у воду, налиту в дерев'яні, берестяні чи шкіряні посудини, бо інших не було. Скип'ятити таким чином воду, щоб зварити м'ясо, маючи певні навички, неважко.

Головним заняттям жінок, крім того, була обробка шкур тварин. Хутро йшло на пошиття одягу та виготовлення покрівлі для чумів. В обов'язок чоловіків входило

забезпечення общини харчуванням. Здобиччю мисливців, озброєних луками і списами, ставали бобер, благородний олень, кабан, бик, лось, вовк, лисиця, заєць, кінь. Перелічені тварини заселяли прирічкові ліси раннього голоцену. Кістки коня свідчать про значні ділянки степів на вододільних плато. Полювання на диких коней, вірогідно, відбувалося на водопоях, куди табуни періодично спускалися зі степових плато. Здобували також щук та інших риб, можливо, коропових. Великі розміри щук наводять на думку, що їх могли бити гарпуном. Цей архаїчний спосіб полювання на рибу зберігся з часів палеоліту, коли рибальський гачок був ще невідомий. У ранньому мезоліті він був властивим мисливсько-рибальському господарству всієї помірної зони Європи від Англії до Уралу.

Численність на В'язівку 4а жител, відсутність у їхньому розміщенні єдиного планування, перерізання ямою житла свідчать про неодночасність існування всіх виявлених житлових та господарських споруд. Останні будувалися послідовно, нові створювалися в міру припинення функціонування існуючих. Отже, стоянка виникла в результаті кількарізного повернення в певний сезон на місце минулорічного стійбища невеликої мисливської групи. Вона складалася з кількох сімей.

Цікаво, що за розмірами житла стоянки розділяються на дві групи: малі (діаметром близько 3 м) та великі (5-6 м у поперечнику). В попередньому плані цілком слушним здається припущення, що менші слугували помешканням для молодих бездітних сімей. У первісних мисливців досить розповсюдженим був, як би сказали зараз, "пробний" шлюб, коли молодята до народження первістка оселялися в окремому житлі. Лише з появою дітей сім'я вважалася цілком повноцінною, а молоді чоловік та жінка належними до вікової категорії дорослих людей. Тож великі житла,

*На фото (в центрі) - наймолодший учасник розкопок
Ілля Гавриленко*

вірогідно, споруджувалися для сімей із дітьми. В кожному з них, судячи з площі помешкань, могли зимувати по двоє родин. Найчастіше разом поселялися близькі родичі, наприклад, брати зі своїми дружинами і дітьми.

В'язівцька стоянка зараз стала одним із небагатьох опорних комплексів для вивчення мезоліту Середнього Подніпров'я, адже ще донедавна цей період кам'яного віку у регіоні був представлений лише окремими місцезнаходженнями з незначним числом знахідок.

Від Дніпра до Дінця

На всій земній кулі люди здобувають їжу, будують житло, шиють одяг, виконують інші трудові операції приблизно одними й тими ж інструментами. Проте їхній вигляд, оздоблення, форма (спеціалісти користуються терміном "тип") можуть відрізнятися в кожній культурі. Таке спостерігалось й раніше. Завдяки цій закономірності вчені можуть встановити межі розповсюдження окремих племен, народів, простежити, чи відбувалися контакти між ними, обмін шлюбними партнерами, визначити напрями міграцій, обмінних, а пізніше – торговельних зв'язків.

Порівнюючи в'язівцькі матеріали з культурними рештками інших мезолітичних пам'яток України, було помічено їхню подібність до знахідок із Луганщини, таких, наприклад, як зі стоянки біля хутора Зимівники. Вона протягом 1979-1980 рр. розкопувалася О.Ф. Гореліком. Аналізуючи свого часу отримані знахідки, вчений помітив їхню своєрідність. Постало питання про можливість виділення ще одного культурного явища в мезоліті України. Дослідника підтримали Д.Ю. Нужний, Л.Л. Залізняк, інші фахівці. З'ясувалося, що подібні матеріали траплялися й раніше, але до розкопок у Зимівниках їх або неможливо було вичленувати з-поміж інших, або вони отримували неправильне тлумачення і зближалися з краще вивченими на той час археологічними спільнотами. Ситуація ускладнювалася нечисленністю або змішаністю ряду збірок.

Відкриття в'язівцької стоянки дало можливість уточнити сутність зимівниківської культури. Остання на початку голоцену займала територію сучасного лісостепового і частково степового Подніпров'я та Донбасу. На сьогодні до зимівниківського типу фахівці зараховують уже більше ніж два десятки комплексів. Найбільш виразні колекції

дали стоянки Луганщини Зимівники та Сабівка, поселення на острові Сурському, що на Дніпропетровщині, В'язівка та пункт в ур. Загай поблизу с. Козинці Київської області.

Крем'яна індустрія зимівниківських пам'яток характеризується рядом специфічних рис. Насамперед, це широке застосування при виготовленні знарядь не рівних довгих платівок, а скалок випадкових форм - відщепів. Однак вище йшлося, що саме вдосконалення технології платівчастого розколювання кременю є однією з головних ознак мезолітичної доби. У зимівниківській людності та ряду інших, споріднених із нею, розвиток кремнеобробки пішов іншим шляхом. Недосконалість форми скалок компенсувалась ретушшю. Цим терміном називають особливий тип остаточної (вторинної) обробки заготовок, коли шляхом зняття з країв напівфабрикату невеличких лусочок формувалося закінчене знаряддя. Ретушшю могли підгострювати леза різальних інструментів або навпаки - затуплювати обухи знарядь, щоб захистити руку від пошкоджень.

На крем'яних виробках зимівниківської культури ретуш, глибоко вриваючись у "тіло" відщепів, обрубувала все зайве, надаючи додаткової міцності знаряддям. Завдяки цьому вдалося, порівняно з платівчастими індустріями, зменшити "сировиноємність" давнього виробництва та залежність його від якості сировини і заселити території, недостатньо забезпечені добрим кременем, як, наприклад, Середнє Подніпров'я. Тут, на дні яруг, удавалося знаходити лише моренний, принесений льодовиком кремій у вигляді невеличких гальок. Таку сировину використовували й мешканці в'язівської стоянки.

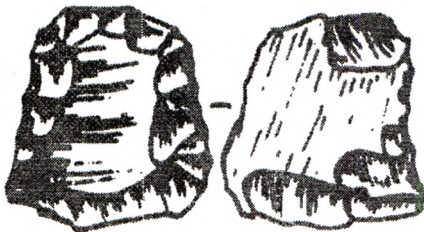
Відповідний до загального напрямку розвитку крем'яної техніки характер мають ядрища. Задля отримання відщепових заготовок не доводилося багато часу витратити на підготовку нуклеуса до розщеплення, ретельно готувати

спеціальну відбивну площадку, по якій наносився удар для отримання скалки, підправляти бічні ребра. Серед ядрищ у зимівниківських комплексах переважають аморфні, тобто неправильної форми для отримання відщепів. Виявлено також невеликі, недбало ограновані одно- та двоплощадкові нуклеуси призматичної й пірамідальної форми. Цікавою рисою є наявність дисковидних ядрищ.

Серед знарядь праці на зимівниківських стоянках знаходять різного типу скребачки та різці. В збірках зустрічаються нечисленні серії ретушованих відщепів і платівок. Вони, якщо ретуш наносилася під великим кутом, могли використовуватися як скребачки, коли ж ретуш формувала гострі крайки, - в якості різальних інструментів, наприклад, ножів для розроблення мисливської здобичі. Трапляються поодинокі свердла і проколки зі сформованими ретушшю гострими жальцями та грубі двобічно оббиті рубальні знаряддя типу транше. Останні виготовлялися з уламків кременю, що мали вже гострий край - він ставав лезом сокири. Бічні грані транше завжди підправлялися поперечним ретушуванням, вважається для того, щоб вставляти знаряддя в муфту. Серед сокир вони були найбільш простими і примітивними.

Однак мезолітознавців при вивченні нових культур цікавить перш за все характер мисливського озброєння. Скребачки, різці, ножі, сокири та інші знаряддя мали певні етнографічні відмінності, але не такі вагомі, як мікроліти. Саме останні характеризують хронологічне та культурне місце щойно відкритих пам'яток, інші ж види знарядь праці виступають лише допоміжними джерелами інформації. Пояснюється це тим, що мисливство, безпосередньо пов'язане зі здобуванням їжі, калорійнішої та численнішої, ніж могли тоді дати рибальство й збиральництво, відіграло провідну роль у структурі економіки доби пізнього

Сокира-транше з кременю

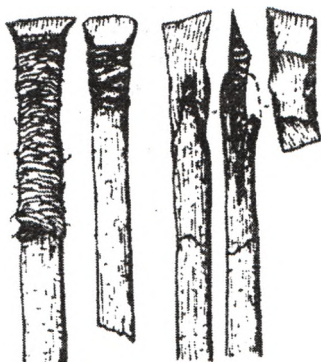
палеоліту-мезоліту. Від ефективності знярядь полювання, від можливості в лічені секунди ефективно уразити дичину часто залежало саме існування общин. Природні зміни приводили до досить динамічного розвитку цієї галузі, а отже, прогресивно видозмінювалися й самі металеві мисливські зняряддя. В первісних колективах ішов постійний пошук оптимальних форм і технологій їхнього виробництва. Тож засоби полювання вбирали в себе найважливіші технічні досягнення суспільств. На сьогодні так стрімко розвиваються, напевне, космічна та військова справа.

Зимівниківські мікроліти досить своєрідні. Найбільш типові серед них масивні симетричні або асиметричні високі й середньовисокі, часто з увігнутими бічними ретушованими окрайками трапеції, виготовлені на широких платівках чи на відщепках. Вони використовувалися в якості наконечників стріл. Цікаво, що ці вістря мали широке долотоподібне скісне або поперечне лезо. І знову може виникнути запитання, як такими стрілами полювали тоді мисливці? Гостре вістря сприймається звичніше. Однак давні мисливці знали, що робили.

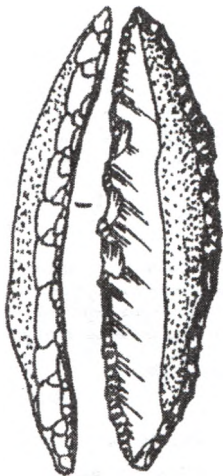
Такі трапеції служували вістрями стріл

Загострений наконечник був розрахований на нанесення глибокого й вузького проникаючого поранення. Він пристосований для влучення в обмежені за площею вразливі частини тіла тварин та пошкодження внутрішніх органів, тому його використання вимагало більшої прицільності пострілів. Усі мисливці відкритих просторів полювали на стадних травоядних методами колективного загону. Загоничі спрямовували тварин в урвище, у природну пастку, на мисливську засідку, в болото чи на тонку кригу, де їх очікували найдосвідченіші мисливці. Часто влаштовувалися загонні облави на річкових переправах. Оточених тварин, які вже не могли втекти, не важко було уражати в життєво важливі органи.

*Подібним чином кріпилися
поперечнолезові вістря у
деревках стріл (за
іноземними матеріалами)*

У лісі мисливські прийоми відрізнялися, оскільки колективні загонні методи тут не підходили. Полювати доводилося поодинці, наблизитися впритул до тварин було практично неможливо, та й часу на те не вистачало. Звір, помітивши людину, кидався навтьоки, і його вже ніщо не утримувало. Ось тут-то й позначилася перевага скіснолезових та долотоподібних, або, як кажуть науковці, "трансверсальних" вістрів. Вони утворювали широкі рублені пошкодження, дробили кістки, перетинали сухожилля, розривали натягнені м'язи, спричиняючи больовий шок. Їхня ефективність підвищувалася завдяки здатності завдавати тварині значної шкоди навіть у випадках не дуже влучних пострілів. Достатньо було лише злегка ковзнути такому наконечнику по тілу жертви, щоб виникало поранення великої площі з сильною кровотечею. Тварина починала бігти від мисливця, але згодом залягала знекровлена. Людина

*Сегментоїдне вістря
з кременю*

ж легко її знаходила в лісових хащах за чітким "кров'яним слідом" навіть без залучення собак. Тож поява та поширення трансверсальних і скіснолезових наконечників саме в мезоліті не були випадковими, оскільки вони поліпшували можливість полювання в умовах закритих лісових ландшафтів.

Знахідки зі стоянки В'язівки 4а засвідчили, що в західній частині розповсюдження зимівниківської культури її носії контактували з представниками іншої мезолітичної спільноти, вивченої за розкопками поселення Пісочний Рів на Чернігівщині та ряду інших

стоянок. Розвиток культур в умовах взаємовпливів привів до появи багатьох подібних типів збрарядь. Обидві спільноти межували по вододілу Десни і Сули. Полегшувала міжкультурні зв'язки права притока р. Сули - Удай, яка з'єднувала басейни обох водних артерій.

Подібні зимівниківським пам'ятки були досить поширені у ранньому мезоліті в лісостепах між Дніпром та Середньою Волгою. Крім згаданої пісочноровської, вони належали також усть-камській культурі. Вважається, що схожість крем'яних виробів цих трьох спільнот пояснюється генетичною спорідненістю останніх. Основою для їхнього формування могли бути пам'ятки типу стоянки

Боршево II, виявленої на Дону. Вістря металевих знарядь цієї людності мали вигляд видовжених сегментів із затупленою ретушшю однією крайкою та необробленою гострою другою. Подібні вістря збереглися як пережиток у зимівниківській та близьких їй культурах. Є такі вироби й на В'язівку.

Однак використання носіями зимівниківської культури трапецієподібних поперечнолезових вістер стріл указує на існування другого компонента у її формуванні. Він був немісцевого походження. Історія цієї культурної групи досить цікава. У фіналі палеоліту племена мисливців на північного оленя з Ютландії почали просуватися вслід за поширенням лісотундр на південь, заселяючи, зокрема, басейни Німана, Верхнього Дніпра, Верхньої Волги, Північне Полісся. Озброєні вони були грубими черешковими вістряма, інколи асиметричних обрисів. Нові умови існування спричинили інтенсивну трансформацію крем'яних комплексів. Певно, важливе значення у цьому процесі відіграла та обставина, що в ранньому голоцені північний олень уже не зустрічався в Подесенні та Київському Поліссі. Тут нащадки лінгбійських тундрових мисливців на оленя були змушені пристосовуватися до існування в лісових ландшафтах. Цим можна пояснити швидку мікролітизацію інвентарю та появу різноманітної форми вістер, що свідчить про напружені пошуки оптимальних для нових умов параметрів наконечників зброї.

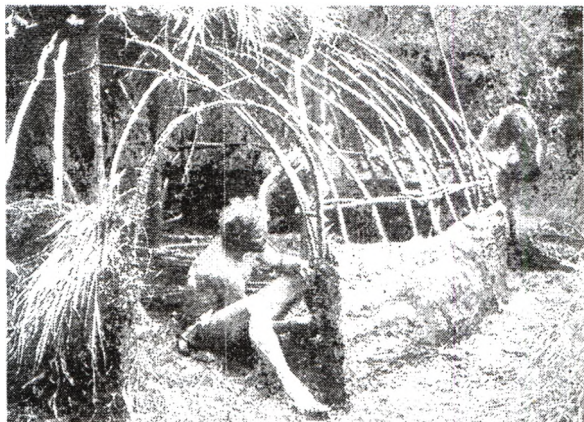
Подальша доля зимівниківської культури залишається не до кінця з'ясованою. Не відомий поховальний обряд цих племен, генетичний тип людності. Загадок вистачає. Тому необхідні нові дослідження.

Зберігати і вивчати

Було б помилкою думати, що В'язівцька стоянка має лише вузько наукове значення, її матеріали можуть відіграти й велику просвітницьку роль у популяризації знань про найдавніші сторінки України. Маємо ж бо всі підстави для того. Рідкісна збереженість залишків житлових та господарських споруд, компактне розташування комплексів, близькість пам'ятки до транспортної мережі надають можливість створити унікальний археологічний музей-заповідник просто неба, що відтворив би умови життя та побуту мисливського населення України за доби кам'яного віку. Кошти для реконструкції споруд типу чумів і побудови невеличкої археологічної експозиції потрібні незначні. Перші кроки в цьому напрямі здійснені. В ході польових робіт після розчищення жител їхні котловани було законсервовано. Збережено й бровки, які наочно демонструють послідовність нашарувань на пам'ятці, глибину залягання та конструктивні особливості споруд доби мезоліту. За матеріалами досліджень автора науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології Т.В. Варвянська виконала графічну реконструкцію зовнішнього вигляду стоянки.

Подібні експозиції на місці розкопок улаштовані на ряді палеолітичних стоянок Росії: Костьонки 11, що на Воронежчині, Юдиново I під Брянськом. Рештки пізньопалеолітичного господарсько-побутового комплексу з Добрачівської стоянки під Яготином Київської області були перенесені великим монолітом разом із землею, яка оточувала знахідки, на територію етнографічного музею просто неба у м. Переяславі-Хмельницькому.

Ще цікавішим є західноєвропейський та американський досвід. Там за результатами польових досліджень

*Нідерландські експериментатори
зводять для себе "неолітичне" житло*

археологів відтворюються цілі експериментальні поселення. Житла, господарські споруди, знаряддя праці, посуд, одяг мешканців повністю відповідають стародавнім зразкам. Поселенці ведуть спосіб життя своїх далеких пращурів: полюють, обробляють землю, доглядають за худобою, готують їжу, вдягаються як сторіччя, а то й тисячоліття тому. Так виникли сучасна "неолітична" стоянка в місцевості Флево в Голландії, селище "раннього залізного віку" в Лейрі (Данія), поселення "давніх кельтів" у Батсер Хілі в Англії. В Німеччині поблизу Дюпеля відновлено середньовічне село XII-XIII ст. У штаті Вірджинія (США) відбудоване стійбище індіанського племені памунки до їх зустрічі з англійськими колонізаторами. Експериментальні поселення стають величезними науково-дослідними лабораторіями, дозволяють вивчати найрізноманітніші аспекти

давнього життя та побуту. А їх відвідувачі - туристи, учні шкіл, студенти - під час екскурсій, навчальних курсів немовби здійснюють подорож у минуле. Зрозуміло, подібні враження не забуваються.

У майбутньому в'язівський туристичний маршрут може бути розширеним. Неподалік від стоянки розташовані літописне давньоруське городище Снепорід, пам'ятка природи - гора Ірися висотою 52 м над рівнем заплави з археологічними нашаруваннями доби ранньої бронзи, 11-13 ст., залишками укріплень 13-14 та 16-17 ст., В'язівське джерело, а також багато інших цікавих об'єктів.

Не забудьмо й про моральний обов'язок передати у спадок майбутнім поколінням усі ті скарби прадавньої історії, що залишилися з минулих часів. Особливо такі унікальні пам'ятки, як В'язівська стоянка. Зробити це нас зобов'язують рідкісність випадків збереженості жител на мезолітичних поселеннях та надзвичайна їх важливість як історичного джерела.

Нові відкриття попереду

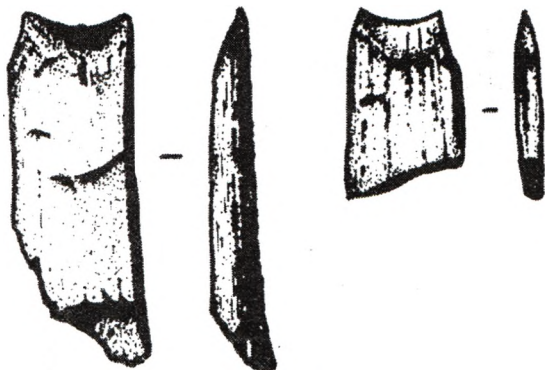
Із кожним роком досліджень стає зрозумілим, що В'язівок 4а займе належне місце серед найяскравіших мезолітичних стоянок України (пам'ятаймо про їх загальноєвропейське значення). На сьогодні розкопано лише невелику частину площі пам'ятки. Тож попереду нові багатообіцяючі дослідження, нові знахідки, нові відкриття. Приміром, на кількох мезолітичних пам'ятках Європи, розташованих у подібних умовах, у шарі торфу виявлено різноманітні вироби з каменю, кістки й навіть із дерева - уламки човнів, лиж, луків тощо, а на дні колишніх водоймищ - рештки риболовних дерев'яних заколів. У товщі болота Кунда в Естонії знайдено скелет великої щуки, пронизаної кістяним зубчастим вістряем. Вірогідно, воно зіскочило з деревка. Від сильного удару рибина різко пір-

нула в глибину, увійшла в донні відклади озера, де й загинула. Завдяки цьому збереглися її кістки та вістря. На Україні таких знахідок поки що не було. Та хто знає... Шурфування торфовища поряд із В'язівською стоянкою, здійснене 1995 р., продемонструвало перспективність подібних досліджень.

Мешканці стоянки поверталися на неї протягом багатьох сезонів. Поряд міг виникнути могильник, де вони ховали своїх померлих. Знахідки поховань завжди збагачують науку даними, які неможливо отримати з інших джерел: якою була тривалість життя давніх людей, від яких хвороб вони потерпали, до якого антропологічного типу належали. Устрій поховальних ям, рештки речей, що мали супроводжувати померлих у потойбічний світ, проливають світло на характер релігійних уявлень, процедуру поховальної церемонії.

У заповненні одного з жител знайдено кістки крила досить великого птаха. Вони залягали в анатомічному порядку, отже, крило не було використано в їжу. Поряд із ним трапилася вохра - невеличкими шматочками та розтерта в порошок. Ця мінеральна фарба використовувалася для нанесення малюнків на стінах печер, кістках тварин, тілах людей. Не виключено, що червоний її колір асоціювався з кров'ю і вохрі надавалося магичне значення. Таким чином, і пташине крило могло призначатися для певних ритуальних дій. Продовження розкопок стоянки дозволило б конкретизувати та значно доповнити ці припущення.

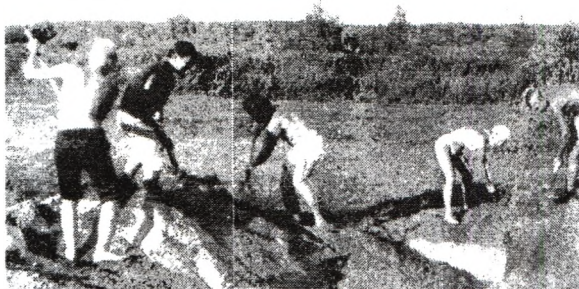
Зараз важко сказати, які житла стоянки існували одночасно. Спеціальні методи дозволяють більш-менш точно встановити це. Виконавши такі роботи, ми отримали б "ключик" для детальних палеодемографічних реконструкцій. Можливо, вдалося б відтворити як кількісний, так і статево-віковий склад общини, що полишила стоянку.

Призначення цих кістяних знарядь поки що залишається загадкою

Нам невідомо призначення ряду крем'яних та кістяних знарядь, знайдених на В'язівку 4а. Окремі кістяні інструменти не мають аналогів. Разом із тим, вивчення під бінокулярним мікроскопом слідів спрацьованості, порівняння їх з еталонними зразками, використаними в експериментальних трудових операціях, могло б відкрити завісу й над цією таємницею. Тоді, певно, ми дізнались би, чому саме ті знаряддя потрапили до описаного вище "скарбу" і що він значив для свого господаря.

Нами окреслено лише деякі перспективні напрями наступних досліджень унікальної В'язівської стоянки. Та, на жаль, скрутне фінансове становище, в якому опинилася наша держава, не сприяє розвитку науки і культури. З 1996 р. розкопки пам'ятки, за браком коштів, призупинені. Не вистачало грошей для організації повноцінного наукового вивчення стоянки й до цього. Адже її недостатньо тільки розкопати. Потрібні численні визначення методами природничих

Розкоп засипано. Невже дослідження унікальної стоянки не будуть поновлені?

наук, консультації з представниками інших наукових дисциплін. Це вимагає значних коштів. Деякі аналізи взагалі неможливо зробити в Україні. Вони можуть бути здійснені лише у закордонних наукових центрах.

Зазначимо, що польові дослідження 1994-1995 рр. стали можливими завдяки фінансуванню робіт Полтавською обласною державною адміністрацією, роботи попередніх років - Українським товариством охорони пам'яток історії та культури.

Проте розвиток приватного сектора економіки дає надію, що й серед наших бізнесменів з'являться люди, небайдужі до власної історії. Тож сподіваємося на меценатів. А розповідь закінчимо зверненням:

В'язівцька мезолітична стоянка має всі шанси увійти до золотого фонду світової археологічної науки, а ваша фірма чи підприємство може зробити свій вагомий внесок у фінансування досліджень пам'ятки.

Література

- В'язівцька стоянка // Полтавщина. Енциклопедичний довідник. - К.: Українська Енциклопедія, 1992. - С. 150.
- Гавриленко І.М. Розкопки мезолітичного поселення В'язівок 4а у 1994 р. // Полтавський археологічний збірник. - Вип. 3. - Полтава, 1995. - С. 26-36.
- Гавриленко І.М. Житлові та господарські споруди мезолітичної стоянки В'язівок 4а // Археологічний літопис Лівобережної України. - Полтава, 1997. - № 1-2. - С. 46-55.
- Гавриленко І.М. Кістяні вироби зимівниківської мезолітичної культури (за матеріалами стоянки В'язівок 4а) // Археологічний літопис Лівобережної України. - Полтава, 1998. - № 1-2. - С. 12-18.
- Гавриленко І.М. Зимівниківська культура раннього мезоліту Лівобережної України: Автореф. дис... канд. іст. наук. - К., 1999. - 18 с.
- Гавриленко І.М. До реконструкції житлових споруд мезолітичної стоянки В'язівок 4а // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. - Донецк, 2000. - С. 52-53.
- Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура (до історії ранньомезолітичного населення Лівобережної України). - Полтава: АСМІ, 2000. - 128 с.
- Гавриленко І.М. Житлово-господарські комплекси мезолітичної стоянки В'язівок 4а: спроба реконструкції // *Vita antiqua*. - К.: Стилос, 2001. - № 3-4. - С. 180-188.
- Гавриленко И.Н., Коен В.Ю. Некоторые результаты раскопок 1988 г. мезолитического поселения Вязовок на Полтавщине // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины / Второй обл. науч.-практич. семинар. - Полтава, 1989. - С. 22-26.
- Гавриленко І.М., Супруненко О.Б. Мезолітичне поселення В'язівок 4 у пониззі р. Сліпорід на Посуллі // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. - Вип. 2. - Полтава, 1992. - С. 76-86.
- Горелик А.Ф. Исследование мезолитических комплексов стоянки Зимовники I в Северо-Восточном Приазовье // Советская археология. - №2. - 1984. - С. 115-133.
- Горелик О.Ф. Зимівниківська культура // Словник-довідник з археології. - К.: Наук. думка, 1996. - С. 89-90.

- Зализняк Л.Л. Население Полесья в мезолите. - К.: Наук. думка, 1991. - 160 с.
- Зализняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. - К.: Абрис, 1994. - 256 с.
- Зализняк Л.Л. Фінальний палеоліт Лівобережної України // Археологический альманах. - Донецьк, 1994. - №3. - С. 231-244.
- Зализняк Л.Л., Гавриленко І.М. Мисливці ранньоголоценового лісостепу за матеріалами стоянки В'язівок 4А на Полтавщині // Археологический альманах. - Донецьк, 1995. - №4. - С. 97 - 103.
- Зализняк Л.Л., Гавриленко І.М. Зимівниківська мезолітична культура Лівобережної України // Археологія. - 1996. - №1. - С. 3-15.
- Коен В.Ю. Некоторые новые данные о культурно-историческом процессе в Азово-Черноморском регионе в X-IX тыс. до н. э. // Российская археология. - 1992. - №2. - С. 3-14.
- Манько В.А. Место зимовниковской культуры в финальном палеолите - раннем мезолите Восточной Европы // История, политология, экономическая теория. - Луганск, 1993. - С. 143-150.
- Мезолит СССР // Археология СССР. - М.: Наука, 1989. - 351 с.
- Неприна В.И., Зализняк Л.А., Кротова А.А. Памятники каменного века Левобережной Украины (хронология и периодизация). - К.: Наук. думка, 1986. - 223 с.
- Неприна В.И., Супруненко А.Б., Гавриленко И.Н. Жилище на мезолитической стоянке Посулья Вязовок 4а // Российская археология. - 1992. - №3. - С. 136-146.
- Нужный Д.Ю. О сложении мезолита в Днепровском Надпорожье // Исследования по археологии Северо-Западного Причерноморья. - К.: Наук. думка, 1986. - С. 26-36.
- Нужный Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці. - К.: Наук. думка, 1992. - 187 с.
- Телегін Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України (IX - VI тисячоліття до н. е.). - К.: Наук. думка, 1982. - 255 с.

Зміст

Невблаганне сито історії	3
Цей час називають мезолітом	6
Проблеми мезолітознавства	13
Пагорб на березі річки	15
Що розповіла В'язівцька стоянка?	23
Від Дніпра до Дінця	38
Зберігати і вивчати	46
Нові відкриття попереду	48
Література	52

Науково-популярне видання

Гавриленко Ігор Миколайович

**В'ЯЗІВОЦЬКА МЕЗОЛІТИЧНА СТОЯНКА:
ПЕРВІСНЕ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Серія "Пам'ятки археології Полтавщини", вип. 2.

Відп. редактор О.Б. Супруненко.

Літ. редактор І.В. Жигилій.

Коректор Н.О. Янкевич.

Худ. редактор І.В. Варвянська.

Рисунки Т.В. Варвянська, за участю Н.М. Сташкевич.

Комп'ютерна верстка С.В. Попов.

Підписано до друку 28.12.2002 р. за №872. Формат А5.

Друк ризограф. Тираж 600 прим.

м. Полтава, ред.-вид. відділ ПолтНТУ ім. Ю. Копацького.

ТОВ „АСМІ”.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]